

מלחמה לה' בעמלק

ב. מלחמת עמלק

הרב צבי הבר

א. פתיחה

בפרק הקודם העלינו מספר קשיים ביחס לסיפור המלחמה בעמלק. התמקדנו בשאלת הופעתו של יהושע, שלמרות העובדה שזו הפעם הראשונה שהוא מופיע, אין שום ידיעה מיהו ומה מוצאו, בניגוד גמור ליתר ההופעות שלו בהמשך, בהן הוא מתואר כעבד משה וכיהושע בן נון. עסקנו ברקע למלחמת עמלק כחלק מאוסף האירועים מאז יציאת מצרים ועד סוף פרשת בשלח. ראינו שישנו מבנה קבוע פחות או יותר של הפרשיות, שבנוי על תיאור הצרה, פניית העם למשה, צעקת משה לה', וה' מורה על דרך ההתנהלות. ואילו במלחמת עמלק אין שום אזכור של הקב"ה בכל הפרשה שעוסקת במלחמה. ומדובר בפרשייה הראשונה מאז התגלות ה' למשה ששם ה' לא מופיע בה. תיאור זה מהווה את הרקע לדרשת חז"ל שכיון שהם אמרו "היש ה' בקרבנו אם אין" אז מיד "ויבא עמלק".

משה רבינו נמצא במציאות קשה ביותר, הוא צריך להתמודד עם מלחמה כשלמעשה ה' איננו בקרבם, ה' לא נוכח, ומדובר בפעם הראשונה שמשה לא מקבל מה' הוראה איך להתנהל. בעיניי המבחן הגדול של משה רבינו מצוי ביכולת שלו להחזיר את ה' לתוך המערכה, והיום נתמודד בתיאור המערכה.

ב. המלחמה בעמלק

אחת השאלות הגדולות שצריכים לבחון במלחמת עמלק היא חלוקת המלחמה. המלחמה מתרחשת בשתי זירות: יהושע והעם נלחמים בעמלק, ומשה אהרן וחור עולים לראש הגבעה.

מדוע משה עולה לראש הגבעה? מה פשר הרמת ידיו של משה? מדוע משה רבינו לוקח איתו את המטה?

בעניין זה מצאנו שלוש פרשנויות שונות במהותן:

פרשנות חז"ל - חז"ל במשנה במסכת ראש השנה ובמקומות נוספים רואים בעלייתו של משה לגבעה השפעה פסיכולוגית על עם ישראל:

והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וגומר (שמות י"ז) וכי ידיו של משה עושות מלחמה

או שוברות מלחמה אלא לומר לך כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים ואם לאו היו נופלין

(משנה ראש השנה ג, ח)

בדרך זו גם הלכו מספר מפרשים מן הפשטנים, כמו הרשב"ם:

כאשר ירים משה ידו - והמטה:

וגבר ישראל - שכן דרך ערכי מלחמה כל זמן שרואים הרמת ניסם, קונפנון ב"ל הן מתגברין, וכשהוא מושלך רגילין לנוס ולהנצח:

הקושי שקיים לפירוש הזה כלשונו של הרב סמט, בפירושו למלחמת עמלק:

הוא שהעיקר חסר מן הספר: הכתוב לא ציין כלל את ההשפעה שיש לידידיו של משה על לבם ועל תודעתם של ישראל. יתר על כן: הוא כלל אינו מציין כי היה קשר עין בין ישראל ובין ידידיו של משה, והרי דבר זה ניתן היה לצינו בקיצור.

(הרב אלחנן סמט, עיונים בפרשות השבוע, סדרה שנייה, בפרשת בשלח)

ובהערה שם הוא מציין שבניגוד לנחש הנחושת בו מודגש "והיה כל הנשוך וראה אותו וחי" שמודגש שהנשוך רואה את נחש הנחושת ולכן הוא חי, כאן אין הדגשה כזו.

הרמב"ן ואבן עזרא - רמב"ן ואבן עזרא סברו שכוחו של משה רבנו ופעולתו הייתה בתפילה. הוא עלה לראש הגבעה כדי להתפלל. אבן עזרא מדגיש שלקחת המטה כדי "שארם בו ידי להתפלל". גם הרמב"ן מדגיש שהוא עלה כדי להתפלל אבל לוקח את הדברים למקום שקרוב יותר לדרשת חז"ל:

והטעם שצוה משה את יהושע להלחם בעמלק, בעבור שיתפלל הוא בנשיאות כפים על ראש הגבעה, ועלה שם כדי שיראה את ישראל הנלחמים וישים עיניו עליהם לטובה, וגם הם יראו אותו פורש כפיו השמימה ומרבה בתפלה ויבטחו בו ויוסיפו אומץ וגבורה:

(רמב"ן שמות יז, ט)

בדרך זו גם מסביר הרמב"ן את הסיבה שבגללה משה בחר ביהושע, כי הוא סבר שהדרך הטובה ביותר להשפיע על המלחמה היא כשהוא מרבה בתפילה בראש הגבעה, ובדרך זו הוא גם ישפיע על האומץ והגבורה של ישראל שיראו שהוא פורש כפיו השמימה.

הרב סמט שם מתקשה בפירוש זה ממספר סיבות. ראשית לא מצאנו כאן רמז לתפילה. הרמב"ן אמנם נוקט לשון של פרישת כפיים, שהיא לשון של תפילה, אבל לשון זו לא מופיעה כלל בפרשה. גם השימוש במטה בדרך זו או אחרת לא מוזכר בפרשה. והקושי הגדול ביותר הוא שאין שום מתאם בין הרמת ידידיו של משה ובין ניצחון ישראל או הפסדם. אמנם לשיטת הרמב"ן יש כאן שילוב של דברים, דהיינו יש כאן את היבט התפילה, אבל יש לו גם השפעה פסיכולוגית על ישראל, ונראה שבדרך זו הרמב"ן מתמודד עם הקושי שהעלה הרב סמט.

פירושו של הרב סמט - הרב סמט בניתוחו המבריק את המלחמה, מציין שיש גם שתי זירות התרחשות ששזורות זו בזו. הזירה על הגבעה בה משה, אהרן וחור, והזירה הארצית בה יהושע ואנשיו נלחמים בעמלק. מאלו רוצה הרב לטעון שמדובר על דוגמה לאחד הסיפורים הבודדים בתנ"ך, שבו יש מפגש כפול - ישנו סיפור מטפיזי שהוא מקביל לסיפור הארצי. דוגמה לכך הוא מאבק יעקב והמלאך, שהוא מאבק מטפיזי, שקובע את מה שקורה במאבק הארצי שבין יעקב לעשו שלאחר מכן. וכן הסיפור על בלעם והאתון. לפי פרשנות זו אכן מתרחשים שני מאבקים במערכה - המאבק שבו משה נאבק בעמלק המטפיזי באמצעות הרמת ידיו, ומאבק המציאות בשטח בו ישראל גוברים על עמלק.

הדבר מתחבר להבנה רחבה יותר ולפיה המערכה עם עמלק היא מערכה שקשורה לכיבוש הארץ, עמלק מעוניין למנוע מישראל להיכנס לארץ, הוא תוקף אותם בחוליה החלשה שלהם, בתחילת מסעם, ובכך הוא בא לשבש את המהלך הגדול של כניסת ישראל לארץ. זו הסיבה שבגללה נבחר יהושע להוביל את המלחמה. וכיון שמדובר על מלחמה שהיא הפתיחה של מלחמות הארץ, יש כאן הדגשה שמעבר למערכה האנושית, יש מערכה א-להית ובה ה' נלחם לעם ישראל באויביהם. מסר גדול חשוב ומשמעותי למלחמות ישראל העתידיות.

הקושי בפרשנות הזו הוא גדול. הרב עצמו בהערה מעיר על הפער שקיים בין הסיפור של יעקב והמלאך ובלעם והאתון בהם האירועים המטפיזיים קודמים לאירועים הריאליים וקובעים את מהותם. כאן יש סיפור מסוג שונה לחלוטין שמתרחש בד בבד. מלבד זאת, לא מצאנו מעולם שהרמת יד נחשבת לסוג של לחימה - יעקב נלחם במלאך, בלעם נפגש עם מלאך, ואילו כאן משה רבינו מרים את ידיו ואין בזה שום ממד של לחימה או התנגדות במשהו, למעט כובד ידיו של משה עצמו.

גם השימוש במטה כנס לא ברור כיצד הוא מתקשר למהלך הדברים, ומדוע יש בו צורך, שהרי הנס הוא המוט הגבוה שנועד שכולם יראו אותו, ולא ברור מדוע הוא נצרך לפי פרשנות זו.

גם ההקשר של הדברים למהלך משמעותי ורחב היקף, וראיית עמלק כבא למנוע מישראל להיכנס לארץ ישראל, לא נראית לי כלל וכלל, ועוד ניגע בדברים אלו בהמשך. אין שום רמז בכתובים לעניין זה, ו"והעיקר חסר מן הספר", הטענות כנגד עמלק בספר דברים אינן שבא למנוע מעם ישראל להיכנס לארץ ולקטוע את מהלכו אלא "אשר קרר בדרך" - בפשטות הוא מלשון מקרה, ולא מלשון כוונה ומהות כלשהי.

ג. חזרה לפרשנות חז"ל

לאור הדברים שדיברנו בפרק הקודם ובתחילת דברינו, נראה שפירושם של חז"ל הוא התואם את פשטו של מקרא. כבר הדגשנו שרבותינו בחדות הבחנתם נתנו את דעתם לעובדה ששם ה' לא מופיע כאן בפרשה באופן חריג ביותר. בהתאם לדרך ראייה זו הם סברו שמטרת משה כאמור היא החזרת ה' למערכה.

בהתאם לדרך זו נלך ונפרש את פרשת המלחמה כולה.

עמלק מגיע ונלחם עם ישראל. הלחימה אינה חזיתית בישראל, כפי שמוכח בספר דברים (כה, יח): "אֲשֶׁר קָרָה בְּדָרָה וַיִּזְנֶב בָּהּ כָּל הַנְּחָשִׁים אַחֲרָיָהּ" - כשמשה רואה את הצרה וגודלה, לאור העובדה שעם ישראל מצוי במצב הרוחני של "היש'ה' בקרבנו אם אין" הוא כאמור מבין שהמלחמה הזו תלויה בשאלת יכולת החזרת ה' לקרב ישראל. כל כוחו של ישראל נובע מהעובדה שה' בקרבם. דבר שמופיע במקומות רבים:
 כמו לדוגמא בחטא המעפילים:

(מב) אֵל תַּעֲלוּ כִּי אֵין ה' בְּקִרְבְּכֶם וְלֹא תִנְגַּפוּ לִפְנֵי אֲיֹבֵיכֶם: (מג) כִּי הֶעֱמַלְקִי וְהִכְנַעְנִי שָׁם לִפְנֵיכֶם וּנְפַלְתֶּם בְּחָרֶב כִּי עַל כֵּן שָׁבַתֶם מֵאַחֲרַי ה' וְלֹא יְהִיֶה ה' עִמָּכֶם:

(במדבר יד, מב-מג)

או בתוכחה שבפרשת וילך:

וְחָרָה אִפִּי בּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא וַעֲזַבְתֶּם וְהִסְתַּרְתֶּם פְּנֵי מַהֶם וְהָיָה לְאָכַל וּמְצָאָהוּ רְעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא הֲלֹא עַל כִּי אֵין אֱ-לֹהֵי בְּקִרְבִּי מְצָאוֹנֵי הָרְעוֹת הָאֵלֶּה.

(דברים לא, יז)

משה מבין שהדרך להחזיר את העם היא הדרך המורלית. הוא שולח למלחמה דמות אנונימית ולא ידועה, יהושע, לכן גם אין אזכור של שמו ושל ייחוסו, אין שום היגיון צבאי, מלחמתי בשליחת יהושע. יהושע הוא האנטייתזה של מי שאמור להוביל מלחמה כזו. לעתיד לבוא הוא יוביל את ישראל למלחמותיו, אבל זה יהיה רק לאחר שיעברו עוד תהליכים רבים על עם ישראל. נכון לעכשיו הוא נטול משמעות ונטול ייחוס, כי בזה התורה באה להדגיש לנו בדיוק את העובדה שאין כאן מצביא שהולך עם הצבא למלחמה. נציין שגם במלחמת מדין בסוף שנת הארבעים לא ראינו שיהושע מוביל את המלחמה, ויהושע בתור מוביל המלחמה הוא רק לאחר מות משה עבד ה'.
 משה מציב את עצמו בראש הגבעה. גבעה איננה הר. נציין שלא מצאנו עוד מופעים של גבעה כביטוי למקום גבוה בתורה, אך יש להניח שהעובדה שאין מדובר בהר. אין הרבה הזכרות של גבעה בתורה.
 מדברים יב, ב משמע שאינה מקום גבוה כהר:

אֲבָד תֵּאבְדוּן אֶת כָּל הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר עָבַדוּ שָׁם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אַתֶּם יֹרְשִׁים אֹתָם אֶת אֱלֹהֵיהֶם עַל הָהָרִים הָרְמִים וְעַל הַגְּבְעוֹת וְתַחַת כָּל עֵץ רַעְנָן.

כאן הגבעות הן הנגדה להרים הרמים. ובמקום אחר נראה שהגבעה הוא מקום ממנו ניתן להשקיף על המתרחש, והוא בברכת בלעם (במדבר כג, ט): "כִּי מֵרֵאשׁ צָרִים אֶרְאֶנּוּ וּמְגִבְעוֹת אֲשׁוּרֵנוּ". במספר מקומות משה רבינו עולה כשהוא עולה להר סיני רואים שהוא עולה אך לא רואים אותו, וכן כשהוא עולה להר נבו. העלייה להר מנתקת בין משה לבין ישראל אבל כאן הוא עולה לראש הגבעה, ולדעתי אדרבה הוא מקום שבו רואים אותו.

לקיחת מטה הא-להים בידו היא ברורה, הרי זה המטה שבו הוא עושה את נפלאות ה'. וכיון שהוא רוצה להחזיר את ה' לעם ואת העם לה' אז מטה ה' מאד משמעותי. הדבר משתמע גם מסוף הפרשה. משה מדגיש "ה' נסי" שה' הוא הנס שלו, ובהקשר זה מטה ה' הוא הפך להיות לנס, לדגל שלו, שבזכותו ישראל ניצח את אויבו.

האם העיקר חסר מן הספר? כמדומני שממש לא. העובדה שמשמשים בביטוי "גבר ישראל" יש לראות אותו כהשפעה ישירה על הדברים, כיון שמשה נמצא במקום נראה וניכר, לא צריך להזכיר את הראייה - שהרי הוא נראה כל הזמן ללוחמים. העובדה שמטה ה' בידו היא זו שמזכירה לעם ישראל את הדבקות שלהם ואת הצורך שלהם בה' והיא זו שגורמת להם לניצחון במלחמה.

הפרשיה המשמעותית היא הפרשה השנייה, שלושת הפסוקים החותמים את מלחמת עמלק. בפסוקים אלו, לאחר המבצע המשמעותי של משה להחזיר את ישראל לאביהם שבשמים, ואת אביהם שבשמים ללבותם, מופיע ה' בסוף הפרשה:

(יד) וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כְּתֹב זֶאת זְכָרוֹן בְּסֵפֶר וְשִׁים בְּאָזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ כִּי מָחָה אֶמְחֶה אֶת זְכָר עַמְלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם: (טו) וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ ה' נָסִי: (טז) וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כַּסֵּי-הַמְּלָחָה לְה' בְּעַמְלֵק מְדַר דָּר:

בפרשה זו ה' אומר למשה, שהמלחמה הזו, היא אכן מלחמה של ה'. יהושע הדמות האנונימית מהסיפור מקבלת מעמד משמעותי על שם העתיד. הקב"ה ימשיך את המלחמה הזו שהתחילה כאן. משה רבינו קורא למזבח ה' נסי, ביטוי שמבטא את מהותה של המלחמה, שה' שלא היה נוכח בפרשה הוא בעצם היה לנס ולדגל של המלחמה, ומלחמה זו שנלחמו היא מלחמת ה', שבלעדיו ישראל לא מנצחים את מלחמותיהם.

אין מדובר בעוד מלחמה רגילה, בה עם ישראל נלחם עלי אדמות והקב"ה נלחם מהשמים את מלחמותיהם. דבר שנכון לכל מלחמות ישראל. כאן מדובר על מלחמה שלמעשה ה' הוא נוכח ממשי בתוך המלחמה ובזכות נוכחותו זו ישראל מתגברים ומנצחים את אויביהם.

ד. סיכום

לאור מהלך הדברים שראינו, בשני הפרקים, ניתן לומר שפרשת מלחמת עמלק ממשיכה את הקו של הפרשיות שקדמו לה, והיא מבליטה את קשיי הדרך של ישראל, את אמונתם החלשה הנסדקת בקלות וצריכה להיבנות, ומאידך את התלות של ישראל בקב"ה בכל הליכתם במדבר, ואת הצורך בהיותו קיים ונוכח בכל מסעיהם. העובדה שישראל לא הכירו בדבר זה, הובילה למלחמת עמלק, שבה ה' לכאורה נעדר, אך משה באמצעות התנהלותו ועלייתו עם מטה הא-להים לגבעה, הופך את הקערה ומחזיר את הקב"ה למערכה וללבות ישראל, ובכך מוביל לניצחון במלחמה.

השאלה העיקרית שנותרה לנו בביאור הפרשה היא שאלת עמלק והעונש החמור שקיבל, וטיב המלחמה הנצחית שיש בין ה' לעמלק. ועל כך אי"ה בפרקים הבאים, כשקודם לכן נצטרך לברר מיהו בכלל עמלק, ומדוע פגשו בו ישראל